

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Մուհամադ Հուսեյն Իսմաիլի Սանգարի

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԻՐԱՆՈՒՄ

**ԻԲ.00.03 – “Միջին մակարդակի տեսություններ, սոցիալական
կառույցներ, սոցիալական ինստիտուտներ և գործընթացներ”
մասնագիտությամբ սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի համար ատենախոսության**

ՄԵՂՍԱԳԻՐ

Երևան - 2012

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝ փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Լ. Ն. Հարությունյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Կ. Սահակյան
սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու
Ժ. Ա. Անդրեասյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Գիլանի համալսարան, Իրանի Իսլամական
Հանրապետություն

Ատենախոսության պաշտպանությունը տեղի կունենա 2012 թ. ապրիլի 18-ին, ժ.
15.00-ին, ԵՊՀ-ում գործող ՀՀ ԲՈՂ-ի 013 մասնագիտական խորհրդի նիստում:
Մասնագիտական խորհրդի հասցեն՝ ԵՊՀ, Աբովյան 52 ա, Երևան 0025, ՀՀ:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 16.03.2012թ.:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

Փ.գ.դ., պրոֆեսոր

Ս. Ա. Զաքարյան

Աշխատանքի ընդհանուր բնութագիրը

Թեմայի արդիականությունը

Անցած տասնամյակների ընթացքում իրանական հասարակությունում տեղի էին ունենում արդիականացման բացահայտ ու չերևացող գործընթացներ: Այսօր իրանական հասարակությունը շարունակում է ուղղել իր գործունեությունն ու ջանքերը խթանելու արդիականացման գործընթացները, որոնք ստանում են հեղափոխական ու բարեփոխական սոցիալական շարժումների աջակցությունը: Այս երկու երևույթների սոցիոլոգիական վերլուծությունը հատուկ կարևորություն է ստանում, քանզի այն կարող է նպաստել ներկայիս Իրանում սոցիալական շարժումների կերպ ստացած հավաքական վարքի սոցիոլոգիական բնորոշմանն ու արդիականացման գործընթացների արդյունավետ կառավարմանը, ինչպես նաև ժամանակակից գիտության մեջ սոցիալական շարժումների, հեղափոխականության և արդիականացման ուսումնասիրություններում Իրանի օրինակի ներբերմանը: Նման վերլուծությունը բացատրում է սոցիալական կյանքի բոլոր այն փոփոխություններն ու իրողությունները, որոնք թելադրվում ու կարգավորվում են նշված հավաքական վարքով: Սոցիոլոգիական վերլուծությունը նաև հնարավորություն է ընձեռում հետազոտելու այս սոցիալական փոփոխությունների նպատակների, պայմանների ու մեթոդների համակարգային բնույթը, ինչպես նաև զարգացման հեռանկարները:

Ատենախոսության թեմայի կարևորությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ սոցիալական շարժումներն Իրանում կարող են ազդեցություն ունենալ նրա հարակից երկրների Հայաստանի, Ադրբեջանի, Իրաքի, Թուրքիայի, Աֆղանստանի, Պակիստանի, ինչպես նաև Պարսից Ծոցի ու Միջին Ասիայի սահմանակից երկրներում գոյություն ունեցող շարժումների վրա:

Հիմնախնդրի գիտական մշակվածության աստիճանը

Սոցիալական շարժումների վերոնշյալ երկու տիպերի՝ բարեփոխության և հեղափոխականության, միջև կոնֆլիկտի ուսումնասիրությունը Իրանի պայմաններում նոր ու ժամանակակից երևույթ է, որի ուսումնասիրությունն Իրանում մինչ օրս համակարգային առումով չի իրականացվել: Սա նշված ոլորտի առաջին գիտական աշխատությունն է, որը համալիր վերլուծության է ենթարկում Իրանում արդի սոցիալական շարժումները՝ բացահայտելով հեղափոխության և բարեփոխման գործընթացների բնույթը, դրանց փոխկապվածությունն ու հակասականությունը, բնութագրելով արդիականացման գործընթացներն արդի Իրանում և կանխատեսումներ անելով հետագա զարգացումների մասին: Թեև տեսական մակարդակում սոցիալական շարժումների ուսումնասիրության անդրադարձել են ինչպես սոցիոլոգիայի դասականներն, այնպես էլ ատենախոսության մեջ քննարկվող ժամանակակից արևմտյան և իրանական հեղինակները, և վերջիններիս բազմաթիվ հոդվածներ են նվիրված Իրանի իսլամական հեղափոխությանը կամ բարեփոխական շարժմանը, այնուամենայնիվ դրանց մեծ մասը ուշադրություն չեն դարձրել այս երկու շարժումների միջև փոխհարաբերություններին և կոնֆլիկտին՝ իրարից անջատ վերլուծելով հեղափոխությունը կամ բարեփոխումները, անդրադարձ կատարելով Իրանում սոցիալական շարժումների միայն առանձին, միմյանցից անջատ կողմերին և հարցերին:

Այսպես, Ռաջաբ Բզադիի՝ 2005 թվականի դոկտորական ատենախոսությունը (Թեհրանի համալսարան) նվիրված էր իրանական բարեփոխական շարժմանը: Ըստ նրա՝

միջին դասի աճը կարող է ներկայացվել որպես Իրանում բարեփոխումների մեկնարկման ու զարգացման գործոն: Նա քննարկում է հարցը հինգ գլուխներում: Բացի այդ, ատենախոսությունը կառուցված է ժողովրդավարության տեսությունների հիման վրա: Ռաջաբ Իգադին շարունակաբար դիտարկում է միջին դասի աճի չորս հիմքերը՝ սոցիալական, մշակութային, քաղաքական ու տնտեսական: Ատենախոսության վերջին մասում նա անդրադառնում է բարեփոխման նախագծի ձևաչափի պատճառներին: Ըստ նրա՝ բարեփոխական շարժման ձևաչափն պետք է լինի պատճառը առաջնորդության բացակայությունն է, այսինքն՝ ժողովրդավարությանը ձգտող ուժերի միջև կազմակերպվածության պակասը, ինչպես նաև բարեփոխականների խոստումների և գործողությունների անհամապատասխանությունը:

Բացի այդ, 2001 թվականին Սեյեդ Նասրուլլահ Շեջազին Թեհրանի համալսարանում պաշտպանեց «Կառավարության սոցիալական էության փոփոխությունն Իրանում (1978-1997)» վերտառությամբ իր ատենախոսությունը, որում նա փորձում էր արտացոլել հեղափոխության առաջնորդների գաղափարական էությունն ու դերը կառավարության փոփոխություններում: 2002 թվականին Ալի Յուսեֆին «Թարբիյաթ մոդարես» համալսարանում պաշտպանեց «Իրանի Իսլամական Հանրապետության կառավարության քաղաքական լեգիտիմությունը երեք քաղաքում՝ Թեհրանում, Մաշհադում և Յազդում» վերտառությամբ սոցիոլոգիայի դոկտորի իր ատենախոսությունը: Քանի որ այդ երեք քաղաքն էլ ինքնուրույն քաղաքական, գործարար ու մշակութային կենտրոններ են և, բացի այդ, Իրանի կրոնական քաղաքներ են, դրանք չեն կարող բնորոշել իրավիճակը ողջ Իրանում:

Ամիր Նիսանիի ատենախոսությունը (Թեհրանի համալսարան, 2009 թ.) նվիրված է եղել Իրանում բարեփոխական շարժմանը: «2-րդ Խորդադ շարժման պարտության պատճառների սոցիոլոգիական ուսումնասիրություն» վերնագրված իր ատենախոսության մեջ նա բացատրում է, որ շարժման յուրաքանչյուր ժամանակաշրջանում քաղաքական առաջնորդներին ընձեռվում է արտակարգ հնարավորություն, սակայն առանց համարժեք ու անհրաժեշտ կազմակերպման և առաջնորդների կողմից պարզ ու հստակ որոշումների ընդունման և իրագործման այդ հնարավորությունն անվերադարձ կերպով կվատնվի՝ ինչպես դա եղավ Խաթամիի բարեփոխական շարժման դեպքում:

Ատենախոսության հիմնական հարցը հետևյալն է. ո՞ր ամենահիմնարար սոցիալական երևույթն է ձևավորում և ուրվագծում փոփոխություններն ու կերպափոխումները Իրանում: Հեղինակի կարծիքով, զգալի ուշադրություն պետք է դարձնել սոցիալական շարժումների կողմից աջակցություն ստացող արդիականացման գործընթացին: Այնուհետև, հիմնական հարցից հետո, ծառանում են լրացուցիչ հարցերը, ավելին՝ ատենախոսության քննարկումները և ուսումնասիրություններն ստանում են գիտական ձև: Այդ հարցերը հետևյալն են՝

1. ընդհանուր առմամբ, դասական կամ արդի տեսություններից որո՞նք են, որ կարող են վերլուծել և ուսումնասիրել իրանական հեղափոխական ու բարեփոխական շարժումները,
2. որո՞նք են այդ ուսումնասիրության նպատակներն ու մեթոդները:
3. ո՞ր կուսակցություններն ու կազմակերպություններն են ընդգրկված իրանական հեղափոխական ու բարեփոխական շարժումների մեջ,
4. որպես Իրանի հեղափոխական շարժման նկատմամբ ընդդիմադիր՝ ինչպե՞ս է ստեղծվել ու կյանքի կոչվել Իրանի բարեփոխական շարժումը,

5. Իրանի օրենսդիր ու գործադիր իշխանության մարմիններում ութ տարի պաշտոնավարելուց հետո՝ ինչպե՛ս դասավորվեց ներկայիս իշխանության կողմից բարեփոխական շարժման ներկայացման ճակատագիրը,

6. արդյո՞ք 2009 թվականի իններորդ նախագահական ընտրություններից հետո Իրանի բարեփոխական շարժումը տապալվեց և անհետացավ իրանական հասարակությունից, թե՛ այն փոխեց իր էությունը՝ վերածվելով նոր սոցիալական շարժման,

7. համեմատելով Իրանի բարեփոխական ու հեղափոխական շարժումները, ի՞նչ ընդհանրություններ ու տարբերություններ կարելի է գտնել դրանց միջև,

8. վիճակագրական տեղեկությունների համաձայն՝ որքանո՞վ է արդյունավետ արդիականացման գործընթացի դերը ժամանակակից Իրանի սոցիալական շարժումներում,

9. որքա՞ն է ժողովրդավարության աստիճանը (ժողովրդավարական դիրքորոշումները) ժամանակակից Իրանի սոցիալական շարժումներում,

10. և, վերջապես՝ եթե իրանական երկու սոցիալական շարժումներն էլ արևմտյան արդիականացումը (մոդեռնիզմը) որպես մոդել չեն ընդունում և ձգտում են խուսափել դրա նմանարկումից, ապա ինչպիսի՞ արդիականություն են նրանք փնտրում:

Ատենախոսության նպատակը և խնդիրները

Սույն ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել այսօրվա Իրանում սոցիալական շարժումների էությունը, բնույթը և հեռանկարները: Այդ նպատակին հասնելու համար ատենախոսության մեջ առաջադրված են հետևյալ խնդիրներն ու դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկություններ.

1. Նկարագրել այսօրվա Իրանում հեղափոխական շարժման նպատակները, բնույթը, ձևավորման ընթացքն ու զարգացման փուլերը՝ հիմնվելով սոցիալական շարժումների վերաբերյալ սոցիոլոգիայի դասական տեսությունների վրա:

2. Իրականացնել հեղափոխական շարժման ու բարեփոխումների շրջանակներում կոլեկտիվ գործողությունների տարբեր ձևերի համեմատական վերլուծությունը:

3. Ցույց տալ պատճառահետևանքային կապերը սոցիալական էվոյուցիաների և շարժումների միջև իրանական հասարակությունում:

4. Բացահայտել սոցիալական շարժումների և բարեփոխումների փոխադարձ կապերն ու փոխգործոնությունը իրանական հասարակության պայմաններում:

5. Ուսումնասիրել հեղափոխական ու բարեփոխական շարժումների միջև անհամաձայնության ու կոնֆլիկտի ձևերը արդի իրանական հասարակությունում:

6. Բացահայտել իրան-իրաքյան պատերազմից հետո Իրանում արդիականացման գործընթացը՝ որպես բարեփոխական շարժման հիմք և առաջացման պատճառ:

7. Բացահայտել և բնութագրել իրանական հասարակությունում ձևավորված այն նոր սոցիալական շարժումները, որոնք կարող են ներազդել դրա զարգացման գործընթացի վրա, կանխատեսումներ անել այդ շարժումների ազդեցության մասին իրանական հասարակության արդիականացման հեռանկարի վրա:

Ատենախոսական հետազոտության մեթոդաբանությունը

Մեթոդաբանության տեսանկյունից՝ սույն աշխատանքը հիմնված է սոցիոլոգիայի բնագավառի դասականների, ինչպես նաև արդի սոցիալական շարժումների հետազոտողների աշխատությունների վերլուծության վրա: Այս ատենախոսությունը գրելիս հեղինակն ուսումնասիրել է սոցիալական շարժումներին վերաբերող՝ իրանական և

արևմտյան բազմաթիվ հեղինակների գիտական հրապարակումները՝ ակադեմիական աշխատություններ, որոնք այս կամ այն առումով առնչվում են սոցիալական շարժումների վերլուծությանը՝ առանձնակի ուշադրություն դարձնելով իրանական հասարակության մեջ տեղի ունեցած և շարունակվող սոցիալական շարժումների ուսումնասիրություններին: Ատենախոսությունը գրելիս հեղինակն օգտագործել է Իրանի (Թեհրանի, Իսլամաբադի, Քարբիլայի Մոդաբեսի և Գիլանի) և Երևանի համալսարաններում ու գրադարաններում առկա համապատասխան գիտական գրականությունը:

Ատենախոսության մեջ տեսական վերլուծությունն ուղեկցվում է վիճակագրական ու սոցիոլոգիական վերլուծությամբ: Իրանական հասարակությունում ժողովրդավարության ու արդիականացման մակարդակի վերաբերյալ եզրահանգումները կատարվել են վիճակագրական տվյալների վերլուծության հիման վրա: Ավելին, օգտագործվել են հեղինակի անցկացրած հատուկ հարցազրույցների արդյունքները: Ատենախոսության արդյունքները հիմնված են նաև սոցիալական շարժումների վերաբերյալ պաշտոնական փաստաթղթերի ուսումնասիրության ու վերլուծության վրա: Այդ փաստաթղթերի մի մասը պահվում է Իրանի կառավարության արխիվներում, Իրանի Իսլամական Հանրապետության խորհրդարանի հետազոտական կենտրոնում և Իսլամական Հանրապետության փաստաթղթերի կենտրոնում:

Գիտական հետազոտությունների մեծ մասը պահանջում է հետազոտական մեթոդների տարբեր տեսակների համակցում: Սույն աշխատանքը գրված է հետազոտության վերլուծության /անալիզի/ և համակցման /սինթեզի/ մեթոդներով, պատճառահետևանքային կապերի բացահայտմամբ, որոշ մասերում՝ նկարագրողական հետազոտության մեթոդի կիրառմամբ: Հեղինակը հավաքել է տվյալները՝ օգտագործելով գրադարանները, գիտական կայքէջերը, հոդվածները, հետազոտական կենտրոնների ինդեքսները, պաշտոնական փաստաթղթերը, պետական արխիվները, ինչպես նաև մամուլի և պարբերականների հրապարակումներն ու հարցազրույցները:

Ատենախոսական հետազոտության վարկածները

Սույն աշխատանքի հիմնական վարկածն այն է, որ Իրանի երկու սոցիալական շարժումների (հեղափոխական և բարեփոխական) միջև կոնֆլիկտն ու փոխգործությունը պայմանավորել են Իրանի սոցիալական արդիականացումը՝ նրան տալով առանձնահատուկ բնույթ:

Սույն ատենախոսության վարկածն ապացուցելու համար մենք վերլուծելու և գնահատելու ենք երկու շարժումների միջև եղած կոնֆլիկտները:

Հեղափոխականներն ստեղծել ու ձևավորել են համապարփակ սոցիալական ու քաղաքական խումբ և ցանցեր: Իրենց նպատակներին հասնելու համար նրանք զարգացրել են սոցիալական պաշտպանության ինստիտուտներն ու ստեղծել կրոնական և օրինակելի համայնքներ, որոնք ապահովում են իրենց արդյունավետությունն ու կայուն տեղը հասարակության մեջ:

Միննույն ժամանակ Նախագահ Ռաֆսանջանին և նրա թիմակիցները ութ տարվա ընթացքում իրականացրին արդիականացում՝ վերականգնելու համար պատերազմի պատճառած վնասները: Այդ եղանակով ապահովվեց բարեփոխական շարժման աստիճանական զարգացման հիմքը: Բարեփոխական շարժումն ուներ իր սեփական առաջնորդներն ու քաղաքական խմբերը՝ իրենց յուրատեսակ մեթոդներով և հատուկ նպատակներով: Նրանք ցանկանում էին մեկ այլ իդեալական հասարակություն կառուցել, ուստի իրենց սեփական մեթոդներով այլ քաղաքական-սոցիալական շարժումներ հիմնեցին:

Խաթամիի նախագահության երկրորդ տարուց սկսած արդեն ակնհայտ էին կոնֆլիկտն ու տարբերությունը հեղափոխության և բարեփոխման միջև: Քաղաքական կոնֆլիկտը շարունակվեց բարեփոխականների քաղաքական կառավարման ութ տարիների ընթացքում: Բարեփոխականների ձախողումը լիովին ակնհայտ էր վեցերորդ համագումարի վերջին տարում, ինչպես նաև դրանից հետո նախագահական ընտրությունների իններորդ շրջանում: Հիմնելով ակտիվ հեղափոխական ցանց՝ հեղափոխականները եկան իշխանության: Բարեփոխականների անկումը համընկավ «Օսուլգարայանի» քաղաքական ուժի՝ իշխանության գալու հետ (Ահմադի Նեջադ):

Հեղափոխական կառավարության առաջին չորս տարիների ընթացքում կոնֆլիկտն ու հակադրությունը շարունակվեցին: Մշակութային ու գլոբալ հաղորդակցության զարգացումներին համընթաց շարունակվեցին բարեփոխականների քաղաքական-սոցիալական գործողությունները: Բարեփոխականները քննադատեցին հեղափոխականների այն դիրքորոշումները, որոնք հիմնված էին նրանց պարադիգմի՝ շիա-իսլամական արդիականության վրա:

Այդ ժամանակաշրջանում բարեփոխումների առաջնորդները գիտակցեցին, որ բարեփոխական շարժումը չունի հեղափոխական շարժմանը հակադրվելու համար բավարար ներուժ և գաղափարախոսական հենք: Նրանք հասան 2009 թվականի 10-րդ շրջանի նախագահական ընտրություններին, որով սկիզբ դրվեց Իրանի նոր սոցիալական շարժման կողմից հակադրությունը դասական հեղափոխական շարժման դեմ: Եթե բարեփոխական շարժումը փոխելով իր ինքնությունն ու բնույթը, դառնա նոր սոցիալական շարժում (իրանական-կրոնական արդիականության), ապա Իրանը կարող է մուտք գործել նոր պարադիգմի տիրույթ:

Այս տեսանկյունից Իրանը գտնվում է սոցիալական փոփոխությունների գործընթացում: Եթե նոր սոցիալական շարժումը գտնի հեղափոխական շարժման հետ կոնֆլիկտի լուծման միջոցներ, ապա դա կարող է առողջ մեկնարկի հիմք դառնալ: Սակայն եթե քաղաքական բարեփոխումների շարժման ու հեղափոխական շարժման միջև կոնֆլիկտը կարծրանա, ապա մենք չենք կարող սոցիալական վերարտադրություն ու «բարեհաջող ծնունդ»՝ արդիականացման նոր փուլ ակնկալել:

Ատենախոսության գիտական նորույթը

Հեղափոխական շարժման ու բարեփոխումների համեմատական վերլուծության խնդիրն առաջարկելը ինքնին նորույթի տարր է ներմուծում սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունների ասպարեզ: Մույն ատենախոսության մեջ առաջին անգամ քննարկվել ու հետազոտվել են հետևյալ թեմաները.

1. Իրանում արդիականության էության բացահայտում. պարզաբանվել է, որ Իրանում հեղափոխական շարժման նպատակը շիա արդիականացման նախագծի իրագործումն է, մինչդեռ բարեփոխական շարժումը որպես իր նպատակ ընդունել է իրանական-կրոնական արդիականացումը: Մույն ատենախոսությունը նպատակամիտված է բացատրելու նշված խնդրի կոնֆլիկտային բնույթը, սոցիալ-քաղաքական կողմերը, ինչպես նաև բացահայտելու ստեղծված իրավիճակի պատճառները:

2. Բարեփոխական շարժման առաջացման գլխավոր պատճառի պարզաբանում՝ ապացուցելով, որ արդիականացումն էր Իրանում բարեփոխական շարժման առաջացման հիմնական պատճառը: Արդիականացման գործընթացը, իր տարբեր ասպեկտներով, ի հայտ եկավ իրան-իրաքյան պատերազմից հետո: Ատենախոսության մեջ ապացուցում է

արդիական գործընթացի առկայությունն Իրանում, համալիր կերպով ուսումնասիրվում է արդիականացման սոցիալ-քաղաքական գործոնների ամբողջությունը:

3. Սոցիալական շարժումների բացատրում ու համեմատում՝ պարզաբանելով և համեմատելով մի կողմից իսլամական հեղափոխական շարժման կուսակցությունների և կազմակերպությունների, մյուս կողմից՝ Բարեփոխական շարժման կուսակցությունների և կազմակերպությունների, նպատակներն ու մեթոդները:

4. Արևմտյան արդիականությունը նմանարկելուց խուսափումն արտացոլելում է այն փաստը, որ հե՛նց տեղական արդիականությունն է բավարարում իրանական սոցիալական շարժումների (ինչպես հեղափոխական, այնպես էլ բարեփոխական) հետապնդած ու հասարակության մեջ պահանջված տեսակին, էությանն ու ձևին: Դրանք զերծ են մնում արևմտյան՝ ամերիկանեվրոպական, մոդեռնիզմը ամբողջովին ընօրինակելուց ու նմանարկելուց:

5. Ատենախոսության մեջ տարբերակվում են Իրանում սոցիալական ու քաղաքական շարժումները՝ ցույց տալով, որ Իրանի քաղաքական դաշտի բարեփոխումները տապալվեցին, մինչդեռ սոցիալական բարեփոխումները դեռ ընթացքում են: Ուստի դա առաջ է քաշում հետևյալ հարցը. «Փոխե՞լ է, արդո՞ք, բարեփոխական շարժումն իր էությունը, թե՞ ոչ»: Ատենախոսության մեջ փորձ է արվում պատասխանել այդ հարցին: Նաև պարզաբանվում է այն հանգամանքը, որ թեև քաղաքական շարժումը կամ բարեփոխական շարժման քաղաքական թևը ավարտին հասցրին իրենց տապալման գործընթացը, սակայն միևնույն ժամանակ այն փոխեց իր էությունը՝ վերածվելով նոր սոցիալական շարժման և այժմ դերակատարում ունի իրանական խնդիրների լուծման թատերաբեմում:

6. Հիմնավորվում է Իրանում արդիականացման նոր պարադիգմին ուղղված հայացքը, որը բացատրում ու պարզաբանում է այն գիտական փաստը, որ այդ երկրում սոցիալական-քաղաքական խնդիրները՝ այժմ և ապագայում, ձևավորվելու են նոր պարադիգմի ու մթնոլորտի ներքո, ինչը ենթադրում է մի կողմից՝ երկու հեղափոխական շարժումների միջև կոնֆլիկտի կարգավորում և, մյուս կողմից՝ նոր սոցիալական շարժում՝ բարեփոխական շարժման պարզ անվանումով և շահադրդամբ:

Ատենախոսության տեսական և կիրառական արժեքը

Ատենախոսության գիտական արժեքն այն է, որ այն.

1. Առաջին անգամ համալիր վերլուծության է ենթարկում սոցիալական շարժումների՝ հեղափոխության և բարեփոխումների, միջև փոխազդեցությունն ու հակասականությունը, որոնց փոխազդեցության դինամիկան բնութագրում են արդիականացման փուլերը Իրանում,

2. Ատենախոսական հետազոտությունը ընդլայնում և հարստացնում է առկա սոցիոլոգիական տեսությունը սոցիալական շարժումների վերաբերյալ նոր սոցիալական փաստերի մասին գիտելիքով, գիտական եզրակացություններով և կանխատեսումներով արդի իրանյան հասարակությունում սոցիալական շարժումների փոխակերպման և զարգացման, իրենց կառուցվածքային առանձնահատկությունների, մեխանիզմների, նպատակների և խնդիրների մասին,

3. Հետազոտության մեջ ներառված են ներկայիս Իրանում հեղափոխական շարժումների և բարեփոխումների վերաբերյալ բազմաթիվ էմպիրիկ փաստեր, օրինակներ, որոնք համակարգային կերպով վերլուծում են արդի սոցիալական իրականությունն ու լրացնում են տեսությունը:

Տեսակիրառական նշանակություն կարող է ունենալ աշխատանքում Իրանի հասարակության արդիականացման միտումների բացահայտումն ու զարգացման կանխատեսումը, որը կարող է կիրառվել ինչպես հետագա սոցիոլոգիական և միջառարկայական գիտական հետազոտությունների համակարգում, այնպես էլ սոցիալական շարժումների և արդիականացման գործընթացների կառավարման գործում:

Ատենախոսության մեջ մշակված գիտական խնդիրները կարող են ներառվել սոցիոլոգիայի դասավանդման առարկայական ծրագրերում:

Ատենախոսության փորձաքննությունը

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանի սոցիոլոգիայի ֆակուլտետում: Ատենախոսությունը քննարկվել է ԵՊՀ Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի կիրառական սոցիոլոգիայի ամբիոնի՝ 2011 թվականի հունիսի 2-ի թիվ 8 նիստում:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները հեղինակի կողմից ներկայացվել են գիտաժողովներում և գիտական սեմինարներում, մասնավորապես՝ 2010 թվականի մայիսի 9-ին Իրանի Գիլանի համալսարանում կայացած՝ Իրանին նվիրված 10-րդ գիտահետազոտական կոնֆերանսում՝ «Դասական ու արդի տեսությունները սոցիալական-քաղաքական շարժումներում» թեմայով, ինչպես նաև իր կողմից հրատարակած 2 մենագրություններում և 6 գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից՝ իրենց ենթագլուխներով, վերջաբանից և գրականության ցանկից:

Ատենախոսության համառոտ բովանդակությունը

Ատենախոսության առաջին գլխում՝ **“Սոցիալական շարժման նախապայմանները, նպատակները և բնույթն ըստ սոցիոլոգիական տեսությունների”** վերնագրով, ներկայացված է ատենախոսական հետազոտության հիմնական օբյեկտին՝ սոցիալական շարժումներին նվիրված դասական և ժամանակակից սոցիոլոգիական տեսությունների համառոտ վերլուծությունն ու համադրումը, որի նպատակն է ատենախոսական հետազոտության տեսական հիմքերի ապահովումն ու տեսական հիմնավորումը:

Առաջին գլխի առաջին ենթագլխում ներկայացված են **“Դասական սոցիոլոգիական տեսությունները սոցիալական շարժումների մասին”**: Այստեղ քննարկվում են սոցիալական շարժումներին վերաբերող՝ Կ. Մարքսի, Ֆ. Էնգելսի, Մ. Վեբերի, Վ. Պարետի, Ռ. Արոնի տեսությունները սոցիալական շարժումների պատճառների, ընթացքի, ձևերի մասին:

Տարբերակելով դասական սոցիոլոգիական տեսություններից սոցիալական շարժումների մասին ժամանակակից սոցիոլոգիական տեսությունները՝ առաջին գլխի երկրորդ ենթագլխում **“Սոցիալական շարժման արդի սոցիոլոգիական տեսությունները”** վերնագրով ներկայացված են այնպիսի սոցիոլոգների հայացքներ սոցիալական շարժումների վերաբերյալ, ինչպիսիք են Ռ. Բնգլիարթը, Յու. Հաբերմասը, Է. Գիդենսը, Մ. Կաստելը, Ա. Թուրենը, Բ. Քալիունը:

Առաջին գլխի երրորդ ենթագլխում՝ **“Նոր սոցիալական շարժումների առանձնացման սոցիալական հիմքերը”**, ներկայացված են ժամանակակից սոցիալական շարժումների տիպաբանման սկզբունքները սոցիոլոգիայում, սոցիալական շարժումների տեսակները, դրանց առանձնահատկությունները:

Ատենախոսության **Երկրորդ գլուխը՝ «Իրանում սոցիալական շարժումների համեմատական վերլուծություն»** վերնագրով, նվիրված է Իրանում հեղափոխական և բարեփոխական սոցիալական շարժումների համեմատական վերլուծությանը: Առաջին ենթագլխում՝ **«Իրանի հեղափոխական շարժումը, Հիմնական կուսակցություններն ու կազմակերպությունները, դրանց նպատակները և մեթոդները»** ներկայացված են Իրանում 1978 թ-ին տեղի ունեցած հեղափոխության սոցիալական հենքը, հեղափոխությանը աջակցած քաղաքական և հասարակական ուժերի առանձնահատկությունները, գաղափարախոսական հիմքերը, գործելու մեթոդները, նպատակները, ինչպես նաև հետևանքները:

1978 թվականին տեղի ունեցած փոփոխությունների համախումբը դարձավ ընդդիմադիր շարժման ուժգնացման ու Շահի կառավարության կազմալուծման պատճառը: Տնտեսական ճգնաժամը, գնաճը, քաղաքական բարեփոխումներ անցկացնելու և մարդու իրավունքների, մամուլի, արտահայտվելու և հավաքների ազատության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու (որն ուժգնացավ ժողովրդավարական կառավարության՝ իշխանության գալուց հետո) նպատակով Շահի վրա արտաքին ճնշումը բարդ պայմաններ ստեղծեց Շահի համար՝ ստիպելով նրան որոշ քաղաքական ազատություններ և բարեփոխումներ կիրառել: Սակայն այդ գործողությունների ուշացումը դրդեց ընդդիմությանը լինելու ավելի ակտիվ և ուժեղացրեց վարչակազմի ժողովրդական թևը, որը հոծ սոցիալական խմբերի հոգևոր առաջնորդն էր: Ընդդիմությանը ճնշելու կամ ժողովրդավարական շարժեր կատարելու վարչակազմի փորձերը տապալվեցին, երբ Շահփուր Բախթիարը Շահի վերջին վարչապետը, իշխանության եկավ և, ի վերջո, 1978թ. Իրանի իսլամական հեղափոխությունը հաղթեց՝ տապալելով թագավորական վարչակարգն Իրանում:

Իրանի իսլամական հեղափոխության (որն ընդվզում էր՝ ընդդեմ Փահլավիների ավտորիտար վարչակազմի) հաղթանակը նոր մթնոլորտ ստեղծեց Իրանում բաղձալի ժողովրդավարության նոր ալիքի համար: Այդպիսի ալիքի ձևավորման ընթացքում, ի լրումն ներքին գործոնների, զգալի ազդեցություն ունեցավ ավտորիտարիզմը մերժելու համաշխարհային մթնոլորտը և կայսերապաշտության դեմ արշավը: Իսլամական հեղափոխության ձևով ժողովրդավարություն հաստատելու նպատակով հեղափոխական շարժման երրորդ ալիքի ձևավորման վրա ներագրում էին ներքին ու արտաքին գործոնները: Ներքին գործոններն էին՝ իշխանության քաղաքական լեգիտիմության բացակայությունը, տնտեսական հիմնախնդիրները, հանրային դժգոհությունն ու քաղաքական մոբիլիզացումը, անհավասարաչափ քաղաքական ու տնտեսական զարգացումը, ժողովրդի կրոնական զգացմունքները, ինչպես նաև Իմամ Խոմեյնիի առաջնորդությունը և գաղափարախոսական իսլամը: Արտաքին գործոններն էին՝ ձեռնարկվող միջազգային քայլերի ու որոշումների ճնշումը Շահի վրա՝ ստիպելու ընդունել որոշ ժողովրդավարական սկզբունքներ: Արտաքին գործոններից էր «Միջազգային համաներում» /«Amnesty International»/, Մարդու իրավունքների միջազգային հանձնաժողովի տիպի կազմակերպությունների դերը Իրանում մարդու իրավունքների խախտումների առնչությամբ: Երկրից դուրս գտնվող որոշ իրանական խմբեր, արտերկրի մամուլը և կուսակցություններն ու քաղաքական կազմակերպություններն արտաքին ճնշում էին գործադրում:

Նախ, Մոհամմադ Ռեզա Շահ Փահլավիի վրա առավել լուրջ ճնշումն էին գործադրում խորհրդարանի որոշ անդամներ, իսկ այնուհետև նաև ԱՄՆ դեմոկրատական իշխանությունը, ինչն ուղի հարթեց Իրանում Իսլամական հեղափոխության և ժողովրդավարության երրորդ ալիքի զարգացման համար: Երկրորդ, Գվադելուպայի կոնֆերանսի ընթացքում եվրոպական առաջնորդների ընդունած որոշումը կարելի է

արտաքին գործոն համարել: Ուստի, ի լրումն ներքին գործոնների, հեղափոխության վրա ներազդել են նաև որոշ արտաքին գործոններ:

Վերը նշվածը Բալամական հեղափոխության ծագման ու ծնունդի գործընթացն էր, սակայն հեղափոխական շարժումն իր երկրորդ փուլում, այսինքն քաղաքացիական հիմունքներ ստեղծելիս, հանդիպեց որոշ խոչընդոտների, որոնցից ամենաէականը Իրաքի պատերազմն էր Իրանի դեմ: Դա նշանակում է, որ մինչև Իրանում կրոնական ժողովրդավարական իշխանության համար պահանջվող կառույցն ու հիմունքները ձևավորելը, անհրաժեշտ էր հաղթահարել շարժման արժեքների և նպատակների որոշման հետ կապված արգելքներն ու հիմնախնդիրները:

Համակարգային արգելքների **առաջին խումբը** ներառում է՝ 1) ժողովրդավարություն հաստատելու քաղաքական մշակույթի բացակայությունը, 2) քաղաքական մշակույթի հակվածությունը ավտորիտարիզմի ու չմասնակցության, 3) դավադիր նկրտումները, 4) անկանոն ռազմաքաղաքականությունը, 5) կախվածությունն իրանցիների կամքից և ակտիվությունից: **Երկրորդ խումբն է**՝ 1) Իրանի դեմ Իրաքի 8 տարվա սանձազերծած պատերազմը, 2) անկախություն հռչակող խմբերի և ընտանիքների ընդդիմանալը, 3) կոնֆլիկտը ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հետ:

Ամրապնդվելու ընթացքում՝ Բալամական հեղափոխության քաղաքական իշխանությունը հաստատելիս, **հեղափոխական շարժումն օժտված էր հետևյալ հատկություններով՝**

- պաշտոնների մեծամասնությունը որոշվում էին ուղղակիորեն կամ ժողովրդի մասնակցությամբ,

- ժողովրդավարական սահմանադրությունը, խորհրդարանի անդամներին ու նախագահին ընտրեց ժողովուրդը,

- ժողովրդի կամքն արտահայտելու և դրա վրա հիմնադրված որոշումներ ընդունելու նպատակով հանրաքվե անցկացնելու և քաղաքային ու գյուղական խորհրդներ հիմնելու ուղղությամբ քայլեր են ձեռնարկվել,

- 1991-1999թ.-ը կարևոր առանձնահատկություններից է Բալամական հեղափոխության խարիզմատիկ իշխանության կողմից Շիա գաղափարախոսության ընդունումը (կրոնական հեղինակավոր առաջնորդով՝ իշխանության բուրգի վերևում):

1978-1997թթ. հեղափոխական շարժման ակտիվ հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններն ու խմբերն էին՝ Իրանի «Ձոմհորի Էլամի» կուսակցությունը, «Հոգեհ Էլմիեհ Դոմ Մոդարես» միությունը, «Ռոհանիաթ մոբարեզ» միությունը, «Մոթալեֆեհ իսլամի» կուսակցությունը, «Մոհանդեհին իսլամի» միությունը, «Ֆարհանգիան» իսլամական ընկերակցությունը, «Ջեյնաբ» միությունը, MDs Իրանի ընկերակցությունը, «Քարեգարան» իսլամական ընկերակցությունը, «Բազգար» իսլամական ընկերակցությունների միությունը, Իրանի համալսարանների իսլամական միությունը, Ուսանողների իսլամական ընկերակցությունը, Թեհրանի «Վոազան» ընկերակցությունը, Հնդկական ենթամայրցամաքի շրջանավարտների իսլամական հիմնադրամը, «Քարմանդան» իսլամական ընկերակցությունը, «Վարզեշքարան» իսլամական ընկերակցությունը:

1997-2011թթ. հեղափոխական շարժման ակտիվ հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններն ու խմբերն էին՝ «Հոգե Էլմիեհ Դոմ Մոդարես» միությունը, Իմամի և առաջնորդի ուղու աջակիցների դաշինքը, «Ռոհանիաթ մոբարեզ» միությունը, «Համտո» իսլամական հիմնադրամը, Իրանի իսլամական «Աբադգարան օսուլգարայան» կուսակցությունը /վերջինիս ներկայացուցիչն ու այդ կուսակցության աջակցությամբ պետության նախագահ դարձած Ահմադի Նեժադն է/: Ատենախոսության այս ենթազվիտում

վերլուծության են ենթարկվել վերոնշյալ հեղափոխական սոցիալ-քաղաքական ուժերի գաղափարախոսական հիմքերը, գործունեության բնագավառները, ակտիվության մեթոդները, արդիականացման վերաբերյալ կողմնորոշումներն ու իրական նպատակները:

Երկրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ **“Իրանի քարեփոխական շարժումը. Հիմնական նպատակները, մեթոդները, կուսակցություններն ու կազմակերպությունները (1997-2009թթ.)”**, ուսումնասիրվել է Իրանում հեղափոխական շարժմանը հակադրվող քարեփոխական շարժումը, որի կողմնակիցները մեծ դժվարությամբ են կարողանում որոշ բնագավառներում հակակշռել հեղափոխականների կողմից պետության և հասարակության կառավարումն ու ներքերել քարեփոխումների պահանջն ու առաջարկությունները:

Կարելի է առանձնացնել Իրանում սոցիալական շարժումների հետևյալ նպատակները.

1. Ազգային նպատակներ. սրանք համապարփակ նպատակներ են: Որոշ դեպքերում դրանք գտնվում են կոնֆլիկտային պայմաններում: Մասնակցության շարժառիթները տարբեր են և ունեն ազգային ընդգրկում: Կոնֆլիկտային պայմաններում ազգային նպատակներն են՝ օրենքի իշխանությունը, կրոնական ժողովրդավարությունը և ժողովրդավարության նոր մեկնաբանումը:

2. Տարածքային/տեղային նպատակներ. սրանք սահմանափակ են և չեն ներթափանցում հասարակական գիտակցության մեջ: Բարեփոխումների աջակիցներն այնքան էլ տարված չեն այդ նպատակներով: Օրինակ՝ մենք կարող ենք հանդիպել քարեփոխական նպատակները համալսարաններում, գործարաններում, դպրոցներում, տեղական խորհուրդներում. դրանցից յուրաքանչյուրը փոքր աշխարհագրական տարածքում ընդգրկում է անձանց որոշակի քանակ, ինչը չի հանգեցնում զգալի կոնֆլիկտի: Բարեփոխումների տարածքային/տեղային ու սահմանափակ նպատակակետերն են՝ քաղաքային և գյուղական խորհուրդները, ընկերակցությունները՝ միավորումները, համալսարանները, ուսանողները, Սոցիալական կազմակերպությունները:

3. Առարկայական ուղղվածության նպատակներ. այս նպատակները տեսականորեն կարող են բարձր մակարդակում որոշակիություն և կոնֆլիկտ առաջացնել, իսկ ենթակառուցվածքի տեսանկյունից դրանք արտահայտում են կուսակցությունների՝ գաղափարական, սոցիալական ու քաղաքական հարցերում հայացքների որոշակի համախմբություն: Օրինակ՝ արդյո՞ք ղեկավարող քաղաքական ուժը լեգիտիմ է, թե՞ ոչ, ո՞րն է նրա տիրույթը, ո՞րն է մարդու տեղն ու սահմանումը և մարդու համար հոգևորի հայեցակարգը: Առարկայորեն ուղղված նպատակներն են՝ իշխանության, հատկապես՝ քաղաքական, սահմանափակումն ու լեգիտիմությունը, քաղաքական մասնակցության ակտիվացումը, մարդկանց հոգևոր-բարոյական արժեքների կարևորումը:

4. Բարեփոխական ընտրանու կոնկրետ նպատակները. սրանք այն նպատակներն են, որոնց քարեփոխումների առաջնորդներն ու ընտրանին առաջնահերթություն են տալիս: Դրանք ոչ այնքան ընդարձակ, որքան խորն են, և, որոշ դեպքերում՝ բավականին բարդ: Եթե կոնֆլիկտն ուժգին է, այն կարող է հանգեցնել քարեփոխական շարժման հետնահանջին կամ վերափոխել այն հեղափոխության, կամ էլ քարեփոխական շարժումը ձայնորդվում է: Բարեփոխական ընտրանու հիմնական նպատակները ներառում են՝ օրինականություն, տեքստերի, հատկապես՝ կրոնական (Իսլամական, շիա), ազատ ընթերցում, Իրանի Իսլամական Հանրապետության Սահմանադրության ազատ նոր մեկնաբանություն, քաղաքացիական հասարակություն, ազատություն:

5. Բարեփոխականների համապարփակ սոցիալական նպատակները: Այս նպատակների մասնաբաժինը բավականին մեծ է, և ուժգին առաջխաղացման դեպքում կարող են ի հայտ գալ այնպիսի վտանգներ, ինչպիսիք են հեղափոխությունը և բարեփոխումների ճնշումը, հատկապես երբ բարեփոխումների ընտրանին ու առաջնորդները դերակատարում ունեն դրա կերտման գործում, կամ էլ երբ նրանք մի կողմ են քաշված՝ հիասթափությամբ պատված: Բարեփոխականների զանգվածային թիրախներն են՝ տնտեսական կոռուպցիան ու ֆինանսական հիմնախնդիրները, ազատ մրցակցությունը, հանդուրժողականությունը, աջակցումն ու արդիականացումը, երկրում առկա մասնակցության և արդյունավետության համակարգային ճգնաժամերի լուծումը:

Պետք է նշել, որ սոցիալական շարժումների ոչ մի մեթոդ բացարձակ լավը չէ: Ուստի, բարեփոխական շարժումների թիրախներին և դրական նպատակներին հասնելու մեթոդները չեն կարող ընտրվել՝ զերծ մնալով դրանց բացասական հետևանքներից ու արդյունքներից, սակայն բարեփոխական շարժումներից ընտրված մեթոդները կարող են լինել դրական, արգասաբեր և բավարար նախընտրական տարիներին: Ժամանակի ընթացքում այդ մեթոդները կարող են փոփոխել կառուցվածքը՝ աստիճանաբար դրսևորելով իրենց բացասական հետևանքները:

Ստորև ներկայացված են Իրանի բարեփոխական շարժման ութ տարիների ընթացքում (1997-2005թթ.)՝ բարեփոխական ընտրանու կիրառած մեթոդները, որոնք նրանց գերիշխանության պայմաններն էին: Սկզբից ներկայացնենք 1997 թ. բարեփոխական շարժման մեթոդները. 1) քաղաքացիների միջև երկխոսությունը, 2) աջակցությունն ու հանդուրժողականությունը, 3) լեզվափոխությունը, 4) կազմակերպված քաղաքացիական ակտիվություններ, 5) աստիճանական ու խաղաղ մոտեցումը, 6) արկածախնդիր մեթոդների չկիրառումը, 7) մեծամասնությունը, 8) բազմակարծությունը:

Իրանի բարեփոխական շարժման 1997թ.-ին հաջորդող տարիների ընթացքում բարեփոխական զանգվածների կիրառած մեթոդներն են. 1) աջակցությունն ու հանդուրժողականությունը, 2) օրինականությունը, 3) զանգվածային կառավարում և ժողովրդավարություն, 4) աստիճանական ու խաղաղ մոտեցում, 5) քաղաքային բնակչության և գյուղացիների զանգվածային մասնակցություն:

Ատենախոսության այս ենթագլխում ներկայացված են նաև Իրանում բարեփոխական շարժումը ներկայացվող հասարակական-քաղաքական ուժերի համառոտ նկարագրությունն ու դրանց գործունեության նպատակները, խնդիրները, մեթոդները և հեռանկարները: Բարեփոխական շարժման ներկայացուցիչներն են «Ռոհանիոն-է մոբարեզ» խորհուրդը, «Իսլամական հեղափոխության մոջահեդին» կազմակերպությունը, «Իսլամական Իրանի մոշարեքաթ» կուսակցությունը, «Իսլամական Իրանի համբաստեզի» կուսակցությունը, Թահքիմ-է վահդաթ գրասենյակը, Համալսարանի դասախոսների իսլամական ընկերակցությունը, Մոհանդեսան իսլամական ընկերակցությունը, Մոպեման իսլամական ընկերակցությունը, Բժիշկների իսլամական միությունը:

Ատենախոսության երկրորդ գլխի երրորդ ենթագլխում՝ **«Հեղափոխական շարժումը (1978) և բարեփոխական շարժումը (1997) Իրանում. համեմատական վերլուծություն»** հիմնավորվում է, որ չնայած Իրանի երկու ժամանակակից բարեփոխական ու հեղափոխական շարժումների միջև նմանությանը՝ բազմաթիվ հարցերի շուրջ դրանք գտնվում էին հակասությունների մեջ: Կոնֆլիկտը հիմնականում պտտվում էր կարիքների և պահանջների, առաջնորդության տեսակի, այդ շարժումների ակտիվիստների ու ընտրանու ազդեցության աստիճանի, սահմանված նպատակների, իշխանության ու հեղինակության սահմանների, միտումների և նախապատվությունների, քաղաքական

ու միջազգային կարևորագույն հարցերի վերաբերյալ տեսակետների և, վերջապես, նրանց վրա կրոնի ու գաղափարախոսության ազդվածության և դրանց մեկնությունների շուրջ: Խաթամիի առաջնորդած՝ իրանական բարեփոխական շարժմանը առավելապես մասնակցում էին մտավորականները, կրթված ու փորձառու շերտերը, ինչպես նաև որոշ միջին շերտեր: Ըստ էության, ուսանողական շարժումը համարվում է Իրանի բարեփոխումների հիմնասյունը, մինչդեռ երկրի հեղափոխական շարժման մասնակիցների մեծամասնությունը հասարակության հիմնական զանգվածից է՝ ներառյալ միջին ու միջինից ցածր մարդկանց Սոցիալական տարբեր շերտերից:

Ավելին, սոցիալական շարժումների մեխանիզմներն ու մեթոդներն այլ տարբերություններ են բացահայտելու: Իրանի բարեփոխական շարժման ընթացքում կիրառվել են հաշտեցնող, խաղաղ ու հանդարտեցնող մեթոդներ, իսկ ընդհանրացումը և զանգվածային ուղղվածությունն այնքան էլ կարևոր չէին: Ի հակառակ դրան հեղափոխական շարժումը սովորաբար կապվում է մոբիլիզացման ու քառսի հետ: Դասական Սոցիալական շարժումներում վերջնական նպատակը էական նշանակություն ունի՝ նույնիսկ ավելի նշանակալից, քան մեթոդները և ուղիները: Այդ գերնպատակն է՝ տապալել գոյություն ունեցող քաղաքական վարչակարգը՝ այն փոխարինելով ավելի նպատակորոշ, ինչպես, օրինակ, Իրանի հեղափոխական շարժման պարագայում՝ Իսլամական հանրապետության ստեղծումն ու կրոնական կառավարության հիմնումը վարչակարգի հիմնասյուններից է: Մինչդեռ արդի սոցիալական շարժումներում մեթոդներն ավելի կարևոր են, քան նպատակները, ինչը վկայում է սոցիալական կառուցի դեմ յուրատեսակ բողոքի մասին: Նրանք ձգտում են կերպափոխել սոցիալական հարաբերությունները, այլ ոչ թե պարզապես փոխել կառավարությունը կամ քաղաքական կառույցները: Ըստ էության, դասական սոցիալական շարժումը միտված է փոխելու քաղաքական կառուցվածքը, մինչդեռ արդի սոցիալական շարժումը նպատակամղված է փոխելու սոցիալական կառուցվածքը, և ուղղված չէ միայն պետությանը:

Իրանի հեղափոխական շարժման դերակատարների ուշադրության կենտրոնում քաղաքական հարաբերություններն են, մինչդեռ բարեփոխականների համար քաղաքականությունն ու պետությունը երկրորդական են, և էթե նույնիսկ որոշ բարեփոխականներ սխալմամբ սևեռվում են քաղաքականության ու իշխանության վրա, նրանք արագորեն գիտակցում են, որ բարեփոխական մնալու համար անհրաժեշտ է իրենց հայացքը փոխադրել դեպի հասարակությունը և համայնքը:

Թեև հեղափոխականների կարծիքով, նպատակների իրագործումը կարդարացնի ցանկացած միջոցի կիրառումը, սակայն Իրանի սոցիալական շարժման մասնակիցները և ընտրանին 1979թ. հեղափոխությունից հետո սկսեցին հասկանալ, որ միայն քաղաքական կառուցվածքի կերպափոխումը չի կարող արդարացնել սոցիալական հիմնախնդիրների լուծման համար ցանկացած միջոցների ընտրությունը: Հե՛նց դա է պատճառը, որ կրոնական ժողովրդավարության մեկնությունը բարեփոխականների և հեղափոխականների շրջանում դարձավ հասարակական երկխոսության կարևորագույն թռուցիք արտահայտությունը:

Դասական սոցիալական շարժման մեջ գոյություն ունի երկու կարևոր հոսանք, որոնք արդի սոցիալական շարժումներից շատ ավելի ակնառու են, դրանք կարելի է տեսնել ժամանակակից Իրանում. նախ՝ բարձրագույն առաջնորդն ու նրա դերակատարումը և երկրորդ՝ ակտիվ ընտրանու և մտավորականների դերակատարումը: Առաջնորդի և ակտիվ ընտրանու դերակատարումը շատ ավելի արդյունավետ է դասական, քան արդի շարժումներում: Հավանաբար, արդի շարժման առաջնորդությունը չունի անհատական-

ացված կառուցվածք, և ներկայացված է լայն տեսադաշտով կամ «լողացող» դիրք ունեցող խորհրդակցական մարմնով՝ ինչպես Իրանի բարեփոխական շարժման դեպքում, որը առաջնորդ չունեցող շարժում էր՝ «անգլուխ», ինչպես ասում էին բարեփոխականները: Ի տարբերություն դրան, Իրանի հեղափոխական շարժման առաջնորդի դերն ու դիրքը կարևորագույն հարացույցերից մեկն է, և բարձրագույն առաջնորդն ունի վերջին խոսքն ասելու իրավունքն ամեն հարցի շուրջ: Ավելին, դասական ու արդի շարժումներում նշանակալից գործոն է մտավորականների և ակտիվ ընտրանու դերը: Մտավորականն արդի սոցիալական շարժման բաղկացուցիչ տարրն է, կամ էլ ենթադրվում է, որ այդպիսին է, մինչդեռ դասական սոցիալական շարժման մեջ նա ունի խմբային կողմնորոշում և դրան համապատասխան որոշում է ռազմավարությունը, մշակում մարտավարությունն ու դրսևորում վարագիծը: Մենք կարող ենք տեսնել նման ակտիվ ընտրանիներ ու մտավորականներ հեղափոխականների շարքերում, մինչդեռ բարեփոխականները, թեև ունեն նման ընտրանու և մտավորականների կարիքը, այնուամենայնիվ անտեսում են դա՝ տուժելով խառնաշփոթից ու տրոհվածությունից:

Այսօր Իրանում բարեփոխական գործընթացը կարող է դիտվել երեք ոլորտում՝ կրոնական, տնտեսական ու քաղաքական: Ըստ երևույթի, բարեփոխական շարժումն իրագործվեց քաղաքական բարեփոխումների զգալի շեշտադրմամբ՝ առանց կրոնական բարեփոխումների բավարար աջակցության, և այդ իսկ պատճառով այն չունեցավ սպասված հաջողությունը: Իրանում կրոնական բարեփոխումը մնաց գուտ տեսական բանավեճերի տիրույթում: Հիմնականում՝ Իրանում կրոնական բարեփոխումների սոցիալիզացման համար ոչ մի նախագիծ չմշակվեց ու չառաջացավ: Թեև Իրանում կրոնական բարեփոխումների ջատագովները կառուցողական երկխոսություն չեն վարում գործող ավանդապատման հետ, սակայն նրանք ինքներն էլ կրոնական բարեփոխմանը լուրջ չեն վերաբերում:

Հարկ է նշել, որ կրոնական ժողովրդավարության հաստատումը անհնար է մի հասարակությունում, որի տնտեսական կառույցները համահունչ չեն ժողովրդավարության հետ: Հնարավոր չէ ժամանակակից ժողովրդավարական արժեքների վրա հիմնված հասարակություն կառուցել՝ տնտեսության մեջ ունենալով գերիշխող ավատատիրական հարաբերություններ: Դա նաև երևում է քաղաքական մշակույթի ասպարեզում: Երբ ռազմատենչությունը գերիշխող մշակույթ է՝ անմրցունակ ու ոչ ժողովրդավարական, իսկ իշխանության ձգտող դերակատարները կարևոր դեր են խաղում դրանում, ապա երկրում ժողովրդավարության հաստատումը և շարունակականությունը վտանգված են: Բացի այդ, քանի դեռ իրանական լայն հասարակության շրջանում քաղաքացիական հասարակությունը թույլ է՝ հնարավոր չէ ակնկալել հարատև ժողովրդավարության վրա հիմնված ամուր հարաբերություններ:

Բարեփոխական շարժումը համարժեք արձագանք էր, բայց այն բավականաչափ ունակ չգտնվեց՝ բարձրանալու սոցիալական գործողության մակարդակ: Վստահաբար բարեփոխումների առաջնորդները նշանակալից հաջողություններ ու ձեռքբերումներ ունեցան, որոնցից կարևորագույնը Խաթամիի առաջ քաշած «Քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության» տեսությունն է, որն ընդունվեց միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Բայցևայնպես, առաջնորդների ամենաեական խնդիրը հետևյալն էր. նրանք կորցրել էին հանրության հետ լայն կապերը և չէին կարողացել պահպանել դրանք մասնակցության փուլում՝ պատշաճ ուշադրություն չդարձնելով դրանց: Դա հատկապես երևաց առաջին երկու տարիներից հետո, երբ առաջնորդներն ու ընտրանին լքեցին բարեփոխումներ ակնկալող հասարակությանը: Նրանք ներկա չէին այնպիսի ցնցումների ժամանակ, ինչպիսիք էին գրոհները Թեհրանի համալսարանի հանրակացարանների վրա

և Թավրիզում տեղի ունեցած քաղաքացիական բախումների ժամանակ: Առաջնորդների թույլ արձագանքները այդ ողբերգական իրադարձություններին չպետք է անտեսվեն:

Մրանից նույնիսկ ավելի կարևոր են բարեփոխական շարժման հիմնական կայանների վրա գրոհները, որոնք տեղի ունեցան 6-րդ խորհրդարանական ընտրություններում նրանց հաղթանակից և «ակտիվ խաղաղությունը» որպես իրենց կարգախոս ընտրելուց հետո: Մա առաջնորդների սխալ վերլուծության ու անհոգ գործողությունների նշան էր: Հասարակության մեջ առաջացած համընդհանուր հիասթափությունը, հուսալքությունը և անգործությունը, որի արդյունքում ստեղծվեց «լռակյաց այլախոհներ» կոչվող կազմակերպությունը, բարեփոխումների դեկավարների այս սխալի հետևանքն էր:

Ատենախոսության երրորդ գլուխի՝ **“Բարեփոխական շարժումների և արդիականացման հեռանկարներն Իրանում”** առաջին ենթագլխում՝ **“Արդիականություն և արդիականացում. իրանական արդիականացման հայեցակարգը”** վերնագրով, ուսումնասիրվել են արդիականացման հիմքերն ու գործընթացները Իրանում: Արդիականությունը կամ նորացումը սովորաբար շոշափում է հետավանդական, հետմիջնադարյան, պատմական ժամանակաշրջանը, որը նշանավորված է անցումով ֆեոդալիզմից կապիտալիզմին, արդյունաբերականացմանը, ռացիոնալացմանը, ազգ-պետությանը և այն կազմող ինստիտուտներին: Գլոբալացումը արդիականության մի փուլ է, որն ուղեկցում է առաջադեմ տեխնոլոգիական, կազմակերպական, վարչական, սովորությանին ու քաղաքացիական հարթություններում քաղաքականության, սովորությունների և տնտեսության ձևավորումը:

Երրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ **“Արդիականացումը որպես բարեփոխական շարժում ժամանակակից Իրանում”**, վերլուծության են ենթարկվել Իրանում արդիականացման սոցիալ-ժողովրդագրական հիմքերը և փոփոխությունները, քաղաքային մշակույթի զարգացման գործընթացները, որոնք հանդես են գալիս իբրև արդիականացման ցուցանիշներից մեկը: Այս ենթագլխում ուսումնասիրվել և ներկայացվել են նաև Իրանում քաղաքական, տնտեսական և մշակութային արդիականացման գործընթացների հետ կապված ցուցանիշները:

Երրորդ գլխի երրորդ ենթագլխում՝ **“Կրոնական ժողովրդավարության աստիճանը և տեղային արդիականացումը Իրանում”** ուսումնասիրվել է կրոնական իշխանության ազդեցությունը ժողովրդավարական արդիացման գործընթացների վրա: Մասնավորապես, ցույց է տրվում, որ Իրանում բարեփոխական շարժման ալիքը մեկնարկեց 2-րդ Խորդադի իրադարձությունից ու 1997թ.-ին Խաթամիի հաղթանակից և իր գագաթին հասավ Իրանի խորհրդարանի յոթերորդ շրջանի ընտրություններով: Այն ավարտին հասավ Իրանի նախագահական ընտրությունների 10-րդ շրջանի սկզբում՝ քաղաքական թատերաբեմից Խաթամիի հեռացմամբ և ընտրական մրցակցությամբ: Դրանով իսկ հաստատվում է սույն ատենախոսության պնդումն առ այն, որ **Խաթամիի հեռացումը ընտրական մրցակցությունից, փաստորեն, բարեփոխական շարժման քաղաքական փուլի ավարտն էր, և այն նշանավորեց անցում քաղաքական բարեփոխման շարժումից դեպի սոցիալական բարեփոխման շարժումը:**

Երրորդ գլխի չորրորդ ենթագլխում՝ **“Արդիականության առանձնահատկություններն արդի Իրանում”**, ուսումնասիրվել և ներկայացվել են Իրանի նորագույն պատմության ընթացքում արդիականացման հիմքերի ստեղծման և արդիականացման գործընթացների իրականացման առանձնահատկությունները: Իրանում արդիականության վերաբերյալ առկա են երեք մոտեցումները՝

1. **ոչ լիարժեք արդիականություն,**
2. **արդիականության անհնարինություն,**

3. տեղային արդիականություն:

1. Ոչ արևմտյան, հատկապես՝ իսլամական, երկրներում արդիականության հիմնական տեսություններից մեկը ոչ լիարժեք արդիականության տեսությունն է: Այդ տեսության համաձայն, անցյալ դարի ընթացքում իլամական երկրները վերակառուցման ու արդիականացման փորձեր են արել, սակայն նրանց աշխատանքի արդյունքները չնչին են, և նրանք դեռևս գտնվում են մինչարդիական փուլում: Իսլամական երկրների նկատմամբ այս մոտեցումն այսօր ընդունված է դարձել:

2. Այստեղ խնդիրը վերաբերում է աշխարհի բոլոր երկրներում միևնույն արդիականացումն իրականացնելու կամ դրանք լիովին արևմտյան մոդելով կառուցելու անհնարինությանը: Ոչ արևմտյան երկրները չունեն արդիականության արևմտյան չափանիշներին հասնելու համար անհրաժեշտ սովորույթներ ու սոցիալական նախապայմաններ: Այն, ինչ տեղի է ունեցել Եվրոպայում կամ ԱՄՆ-ում, արդիականացման միակ հնարավոր եղանակն է: Ուստի բոլոր հասարակությունները չունեն այլ ճանապարհ, քան ընդունելու Արևմուտքի անցած ուղին: Արևմուտքի արդիականացման մեթոդը ներառում է մի քանի հիմնատարր՝ մենտալիզմ, անհատապաշտություն, ժողովրդավարություն, ազատականություն, կապիտալիզմ և աշխարհիկություն:

3. Յուրաքանչյուր հասարակություն՝ իր առանձնահատուկ իրավիճակից ելնելով, անցնում է արդիականացման յուրատեսակ ուղի: Այդ գործընթացը կարող է ընդհանրություններ ունենալ նման հասարակություններում և ավելի քիչ ընդհանուր ոլորտներ կիսել այլոց հետ: Մակայն ամեն հասարակության արդիականացումը յուրատեսակ է: Այդ իսկ պատճառով արդիականությանը տանող արդիականացման գործընթացն օժտված է համապատասխան երկրին ներհատուկ որակներով, ուստի այն տեղային է: Իրականության մեջ մենք բախվում ենք ոչ զլոբալ կամ ընդարձակ արդիականությունների տարբեր՝ ոչ եվրոպական տեսակների, օրինակ՝ իրանական, աֆրիկական, արաբական, լատինամերիկյան և ասիական:

Մենք այն կարծիքին ենք, որ հարյուր հիսուն տարվա ընթացքում Իրանը փորձարկել ու կայացրել է արդիականության որոշակի տեսակ: Այդ արդիականությունն Արևմուտքի անցածի պարզ կրկնօրինակը չէ, քանզի ոչ արևմտյան երկրներում դրա իրականացումն արևմտյան արդիականացման ուղիով ոչ միայն անհնար է, այլև հակասում է այդ երկրներում առկա պատկերացումներին՝ արդիական լինելու վերաբերյալ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին գլխի արդյունքները

1. Իրանը մեծ արագությամբ շարժվում է տեղային արդիականացման ուղղությամբ: Այդ շարժումը նախագծել են երկու շարժումներ, որոնցից յուրաքանչյուրը մշակել է Իրանի յուրատեսակ ու մյուսից տարբերվող մոդելը:

2. Այդ երկու հակադիր սոցիալական շարժումներն են ձևակերպում բոլոր քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, ռազմական ու մշակութային խնդիրները Իրանում, ինչպես նաև առաջարկում այդ խնդիրների լուծման իրենց մոտեցումները: Մի կողմից՝ հեղափոխական շարժումն է, մյուս կողմից՝ դրան հակադիր բարեփոխական շարժումը: Ուստի Իրանի խնդիրները կարող են ընդգրկվել այդ երկու սոցիալական շարժումների ուսումնասիրման ու հետազոտման մեջ:

3. Սոցիալական շարժումների տեսությունները դասակարգվում են ըստ տարբեր չափանիշների: Ելնելով սոցիալական շարժումների մասին սոցիոլոգիական գրական-

նությունից և սոցիալական իրականության արդի զարգացումներից՝ սույն ատենախոսության մեջ ընտրվել է շարժումների բաժանումը դասականների (հների) և նորերի:

4. Սոցիալական շարժումների վերաբերյալ ամենանշանակալից սոցիոլոգիական տեսություններն առկա են Մարքսի, Դուրքհեյմի, Պարետոյի և Վեբերի գաղափարներում: Սոցիալական շարժումների նոր տեսությունները հիմնականում երևան եկան սկսած 1960-ականներից: Այդ տեսություններն արժարժված են Ինգլիարթի, Հաբերմասի, Գիդենսի, Թիլլիի, Կաստելի և Թուրենի աշխատություններում:

5. Իրանի հեղափոխական շարժումը վերլուծվել է սոցիալական շարժումների դասական տեսությունների համաձայն: Հատկապես Վեբերի գաղափարները և Թիլլիի մտքերն ի գորու են օգնելու ավելի լավ հասկանալ դրանք: Իրանի բարեփոխական շարժումը վերլուծվել է սոցիալական շարժումների նոր տեսությունների հիման վրա, իսկ Թուրենի և Հաբերմասի գաղափարներն օգնում են ավելի լավ ըմբռնել բարեփոխական շարժումը:

6. Սոցիալական շարժումների նոր տեսությունները ներկայացված են 1960թ.-ից ի վեր: Դրանք կարող են ամփոփվել հետևյալ երեք առումներով՝ կոլեկտիվ վարքի, ինստիտուցիոնալացման ու քաղաքացիական հասարակության: Բոլոր հոգեբանական, վարքաբանական ու զանգվածային հասարակության տեսությունները ներառված են զանգվածային հասարակության շրջանակում, և մենք դրանք դիտում ենք որպես դասական շարժումների տեսություններ: Նոր սոցիալական շարժումների բոլոր տեսությունները ընդգրկված են քաղաքացիական հասարակության մասին հայեցակարգերի շրջանակում:

Երկրորդ գլխի արդյունքները

1. Վերլուծության է ենթարկվել Իրանի Իսլամական Հանրապետության պատմության երեք ժամանակաշրջան՝ ստեղծման փուլը, կայունացման փուլը և ամրապնդման փուլը: Իրանի երկու սոցիալական շարժումների միջև կոնֆլիկտը առնչվում է ամրապնդման փուլի հետ, որը չնչին կապ ունի ստեղծման փուլի և հեղափոխության ուժերի հետ: Հիմնական խնդիրը կապված է զանազան ու անհամատեղելի նպատակների, տարբեր մեթոդների և տարաբնույթ խմբերի ու կուսակցությունների հետ:

2. Իրանում 1978թ.-ի հեղափոխության առարկայական նպատակները մշակութային, քաղաքական ու տնտեսական էին: Իրանի հեղափոխական շարժման պահանջները հետևյալն էին՝

2.1. թագավորական վարչակարգի փոխարեն՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետության վարչակարգի հաստատում,

2.2. անկախություն,

2.3. ազատություն,

2.4. Իրանում միապետության վերացում,

2.5. տեղային արդիականացման տեսակի ներկայացում որպես շիա-իսլամական արդիականացում:

3. Իրանում հեղափոխական շարժման մեթոդներն ստեղծման փուլում ներառում էին միլիտնավոր մարդկանց ցույցերը, մոբիլիզացումը (բասիջ), ինչպես նաև մշակութային ամբոխները և բռնությունը: Իսկ կայունացման ու ամրապնդման փուլերում հեղափոխական շարժման մեթոդները ներառում էին բռնությունը, պատերազմը, մոբիլիզացումը (բասիջ), ցույցերը, հեղափոխական ցանցերը, վերահսկողությունն ու պաշտպանությունը:

4. Իրանի հեղափոխական շարժման խմբերը, կուսակցությունները և կազմակերպությունները ընդգրկում էին «Ռոհանիաթ մոբարեզ» միությունը, Միացյալ

իսլամական (համաու) կազմավորումները, «Իրանի իսլամական աբադգարանը», «Օսուլ-գարայան» ճակատը:

5. Բարեփոխական շարժման նպատակները բաժանված են երկու տեսակի՝ կոնֆլիկտային և ոչ կոնֆլիկտային նպատակներ: Իրանի բարեփոխական շարժման կոնֆլիկտային նպատակները հետևյալն են՝

5.1. օրենքի իշխանություն, քաղաքական իշխանության սահմանափակում, Սահմանադրության նոր մեկնաբանություն,

5.2. հզոր քաղաքացիական հասարակություն,

5.3. ազատություն,

5.4. քաղաքական մասնակցություն,

5.5. գյուղական ու քաղաքային խորհուրդների զարգացում,

5.6. տեղական արդիականացման մոդելի ներկայացումը որպես կրոնական-իրանական արդիականացում:

6. Իրանի բարեփոխական շարժման մեթոդների շարքում են հանդուրժողականությունը, քաղաքակրթությունների երկխոսությունը, օրինականությունը, կազմակերպված քաղաքացիական ինստիտուտները, գաղվածությունն ու աստիճանականությունը, արկածախնդիր ճանապարհներից զերծ մնալը, բազմակարծությունը և դիմադրական շարժումը:

7. Բարեփոխական շարժման խմբակցությունները, կուսակցություններն ու կազմակերպությունները ներառում են «Ռոհանիոնե մոբարեզ» խորհուրդը և «Իսլամական հեղափոխության մոջահեդին» կազմակերպությունը: Այդ երկու կազմակերպությունները ստեղծեցին 2-րդ Խորդադի ճակատը, որը գործում էր որպես քաղաքական, սոցիալական ու մշակութային խումբ և ընդհանուր առմամբ ընդգրկում էր տասնութ խմբակցություններ ու կուսակցություններ:

8. Իրանի երկու սոցիալական շարժումների համեմատության միջոցով ի հայտ են գալիս հետևյալ խնդիրները՝

8.1. հեղափոխական շարժումը փորձում է կանխել սոցիալական շեղումները և բարելավել հարաբերությունները, իսկ բարեփոխական շարժումը պահանջում է ժողովրդավարական բարեփոխումներ,

8.2. Իրանի երկու սոցիալական շարժումների մեթոդները տարբերվում են միմյանցից,

8.3. Իրանի հեղափոխական շարժումը գաղափարախոսական է՝ երբեմն անօրինական վարքագծով, մինչդեռ բարեփոխական շարժումը ապագաղափարախոսական է, օրինական և առանց մենիշխան առաջնորդի,

8.4. երկու շարժումների նպատակներն իրարից տարբերվում են,

8.5. հեղափոխական շարժումը շեշտադրում է կրոնական ավանդույթներն ու առաջնորդի և Իմամի (առաջնորդի խարիզմատիկ իշխանությունը) դերը, մինչդեռ բարեփոխական շարժումն ընդգծում է Սահմանադրության առաջնայնությունը,

8.6. հեղափոխական շարժումը ենթադրում է զանգվածային հասարակություն և ներքին ու նյութական մոբիլիզացում, այնինչ բարեփոխական շարժումը խթանում է մարդկանց՝ քաղաքական խնդիրների լուծմանը մասնակցելու ձգտումը և ակտիվացնում քաղաքական կուսակցությունները,

8.7. հեղափոխական շարժումը շարունակում է կոնֆլիկտն ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հետ, աջակցում է Լիբանանի ու Պաղեստինի ազատագրական շարժումներին և քրիստոնեական ու իսլամական երկրների հետ բարեկամությունը համարում է գերապատվելի

խնդիր: Մինչդեռ բարեփոխական շարժումը ներկայացնում է քաղաքակրթությունների երկխոսության գաղափարը, հարմարվում նոր համաշխարհային հանգամանքներին և պաշտպանում մարդու իրավունքներն ու ազատությունները:

Երրորդ գլխի արդյունքները

1. Իրանի հեղափոխական ու բարեփոխական շարժումները հարում են տեղական արդիականացման երկու տարբեր տեսակների: Այդ տարբերությունն առաջացրեց կոնֆլիկտ քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և միջազգային ասպարեզներում:

2. Հեղափոխական ու բարեփոխական շարժումների միջև կոնֆլիկտի արդյունքում բարեփոխական շարժումը պարտվեց, սակայն այդ պարտությունը միայն քաղաքական, բայց ոչ՝ սոցիալական, դաշտում էր: Բարեփոխական շարժման պարտության պատճառները պայմանավորված են գործոնների հինգ խմբով՝ 1) կառուցվածքային գործոնները, 2) քաղաքական խաղին մասնակցելու բարեփոխականների անպատրաստ լինելն ու հրապարակային քաղաքականության մեջ պասիվ ընդգրկվածությունը, 3) ուժի գործոնը, 4) նպատակներին հասնելու՝ շարժման առաջնորդների անկարողությունը և անհետևողական լինելը, 5) արտաքին ու միջազգային անբարենպաստ ազդեցությունը:

3. Բարեփոխական ու հեղափոխական շարժումներում ժողովրդավարության միտման ծավալը գնահատվում է ըստ խորհրդարանական ու նախագահական ընտրությունների ժամանակաշրջանների, ինչպես նաև ակտիվ քաղաքական կուսակցությունների գաղափարախոսության ու հասարակության կողմից նրանց հանդեպ վստահության մակարդակի: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց տվեցին, որ Իրանում բարեփոխական շարժման ժողովրդավարական ձգտումն ավելին է, քան հեղափոխական շարժանը:

4. Քաղաքական պարտությունից հետո Իրանի բարեփոխական շարժումը փոխեց իր ինքնությունը և այժմ այն վերածվել է նոր սոցիալական շարժման: Արդյունքում բարեփոխական շարժումը իրագործելի է սոցիալական շարժումների նոր տեսությունների ձևով: Իրանի նոր սոցիալական շարժումը հարում և պնդում է իրանական-կրոնական արդիականացումը՝ անընդհատ մարտահրավեր նետելով Իրանի հեղափոխական շարժմանը: Այդ նույն եղանակով Իրանի հեղափոխական շարժումը հետամուտ է շիա-իրանական արդիականացումը պնդելու հարցում, որը հիմնականում քաղաքական և ոչ թե սոցիալական բնույթ է կրում: Բացի այդ, Իրանում բարեփոխական շարժումը դրսևորվում է անուղղակիորեն՝ «Կանաչ շարժման», երիտասարդների ակտիվության, կանանց շարժման, մտավորականների շարժման ձևով:

5. Մասնավորապես՝ Իրանում «Կանաչ շարժումը», որը տիպային է՝ ցուցադրելու արդի սոցիալական շարժման գործընթացն Իրանում, բարեփոխական քաղաքական շարժման՝ սոցիալական շարժման վերածվելու արդյունքն էր: «Կանաչ շարժման» անդամների շրջանակը սահմանափակված չէր միայն որոշ կուսակցություններով ու քաղաքական խմբերով. շարժումը տեղ էր տալիս յուրաքանչյուր հետաքրքրված անձի, խմբի, կրոնական ու մշակութային խորհրդի: Դրա անդամները համագործակցում էին միմյանց հետ հաղորդակցային ցանցի միջոցով: Իր հնարավորություններն ընդարձակելու համար բազմաթիվ մարդկանց ներգրավելու նպատակով շարժումն ունի կազմակերպության կարիք:

6. «Կանաչ շարժման» էությունը հարում է ազատության ազգային, քաղաքական ու սոցիալական կողմերին: Այդ իսկ պատճառով նախագահական ընտրություններին քաղաքական մասնակցություն ցուցաբերած բազմաթիվ անձինք հակված էին դրան: Նրանց կարճաժամկետ նպատակը կառավարության ու դրա քաղաքականության փոփոխությամբ:

յունն էր: Այն յուրօրինակ նմանություններ ունի դրանից առաջ տեղի ունեցած բարեփոխական շարժման երեք ալիքների հետ: Այնուամենայնիվ, նմանեցումը և համապատասխանեցումը պատմական իրանական և արդի արևմտյան շարժումներին սխալ ու խաբուսիկ է: Օրինակ, Իրանի «Կանաչ շարժման» նպատակը ոչ թե հեղափոխություն սկսելն ու Իրանի քաղաքական վարչակարգը փոխելն է, այլ ազգային ինքնիշխանության սկզբունքներն իրագործելն ու Սահմանադրության մեջ որոշ փոփոխություններ կատարելը: Այն նաև մարտահրավերներ է նետում իշխանությունների բռնատիրական վարքին ու որոշումներին և դիմադրում ազգի դեմ ուղղված գործնական ջանքերին ու գործողություններին: Այն պայքարում է հանուն մարդկանց իրավունքների ու ազատությունների վերականգնման և ընտրական ազատության ապահովման: Այն միտված է կատարելագործելու համապետական ընտրությունների կանոնները: «Կանաչ շարժումը» ցույց տվեց իր հզորությունը Իրանի խոշոր քաղաքներում, մասնավորապես՝ Թեհրանում:

8. «Կանաչ շարժման» ներքին առանձնահատկություններից են ընդհանուր լինելը, հետևող լինելը, չսնեռվելը: Հետևաբար, այն «շարժում» անվանելը արտահայտում է դրա բուն էությունը: Այս շարժման սոցիալական բնույթը խթանեց քաղաքական հոսանքների, կուսակցությունների և քաղաքական ընդդիմադիր ուժերի ներթափանցումը դրա մեջ: Դրա անդամների շարքում են միլիոնավոր իրանցիներ տարբեր շերտերից, զանազան սոցիալական ուժեր, քաղաքական ու քաղաքացիական ընդդիմադիրներ, կրթության օջախներ ու համալսարաններ:

9. Այս շարժմանն աջակցում է տարբեր տեսակի ԶԼՄ-ների հսկայական ցանց:

10. Այս շարժումը չունի խարիզմատիկ առաջնորդի հզոր դերակատարում: Ընտրանին ի վիճակի կլինի հաջողությամբ առաջնորդել «Կանաչ շարժումը», եթե համագործակցի ու միասնական դառնա ժողովրդի հետ: Դրա պատճառը «Կանաչ շարժման» գերդասական առանձնահատկություններն են:

11. Իրանի «Կանաչ շարժման» հաջողությունը, ընդհանրականությունը, դիմակայման բանալին ու հաղթանակը կանխատեսելի է հետևյալի շնորհիվ՝
- ա/ Իրանի Իսլամական Հանրապետության և մի շարք երկրների միջև գոյություն ունեցող կոնֆլիկտներում պահպանվող չեզոքության,
 - բ/ ժողովրդի կամարտահայտությանն ու Իրանական հանրապետությանը, ազատությանը, սոցիալական արդարությանը, ազգային շահերին, ինքնիշխանությանը, ինչպես նաև Սահմանադրության լրամշակմանն ապավինելու,
 - գ/ անկախությունը կուսակցությունից, խմբից, քաղաքական գործչից կամ ընտրանուց,
 - դ/ միասնականության, ինքնաջակցման ու տրոհումից խուսափելու,
 - ե/ ընտրանու՝ «Կանաչ շարժման» նկատմամբ գերիշխանություն հաստատելու ցանկության բացակայության,
 - զ/ քաղաքացիական հասարակության ամրապնդման,
 - է/ զանգվածային հասարակությանն աստիճանաբար գիտակից դարձնելու,
 - ը/ քաղաքական հանրությունը ամրապնդելու և զարգացնելու,
 - թ/ ժողովրդավարական ընդդիմության միասնականության ու ինտեգրման:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

Հոդվածներ.

1. "The Concept of Modernity", Իրանին նվիրված 11-րդ գիտահետազոտական կոնֆերանս, Գիլանի համալսարան, թ. 4/886, 18 մայիսի, 2011թ., էջ 112-121 (անգլերեն լեզվով),
2. "The arrangement of Iranian force politics in Sprig of 1997", Իրանին նվիրված 11-րդ գիտահետազոտական կոնֆերանս, Գիլանի համալսարան, թ. 4/886, 18 մայիսի, 2011թ., էջ 193-226 (անգլերեն լեզվով),
3. "The New Social Movement in Contemporary Iran", Բանբեր Երևանի պետական համալսարանի. Սոցիոլոգիա, տնտեսագիտություն, 2010, N 130.5, էջ 61-65 (անգլերեն լեզվով)
4. "Սոցիալական-քաղաքական շարժումների վերաբերյալ դասական ու արդի տեսությունների ուսումնասիրություն", Իրանին նվիրված 10-րդ գիտահետազոտական կոնֆերանս, Գիլանի համալսարան, թ. 4/128, 30 մայիսի, 2010թ., էջ 176-182 (պարսկերեն լեզվով):
5. "Հեղափոխության սահմանումն ու տարրերը", "Minoui Khordad" եռամսյակային պարբերական, Ղազվինի "Թարբիյաթ Մոալլեմ", Իրան, 2007թ., էջ 78-92 (պարսկերեն լեզվով)
6. "Իրանում իսլամական հեղափոխության առաջացման գործոնները", "Minoui Khordad" եռամսյակային պարբերական, Ղազվինի "Թարբիյաթ Մոալլեմ", Իրան, 2006թ., էջ 65-78 (պարսկերեն լեզվով)

Մենագրություն

1. "Origins of Islamic Revolutionary of Iran", Research Department of Iran, Guilan University, Number: 31/1/A, 2005, 135 P.

Social movements in contemporary Iran

Mohammad Hossein Esmaeili Sangari

Dissertation for the degree of PhD in sociological science under the speciality 22.00.03 – “Middle level theories, social structures, social institutions and processes”. The defence will take place at 15:00 on 17 April 2012 at the meeting of the Special Board N 013 HAC RA, acting at the Yerevan State University, address: 52 a Abovyan street, 0025 Yerevan, Armenia

Conclusions of the First Chapter

1. Iran is moving at high speed towards a kind of indigenous modernization. This movement is designed by two social movements. Each of them designs a particular and different model for Iran.
2. The two opposite social movements in Iran create all political, social, economic, military and cultural issues. On the one hand there is the revolutionary movement and on the other hand there is the reform movement against it. Thus, Iran's issues can be encompassed in the study and research on these two social movements.
3. The theories of social movements are classified into various types. In this thesis the classification of the movements into classical movements (old) and new ones have been chosen due to the recent social circumstances.
4. The most significant classical theories can be found in Marx's, Durkheim's, Pareto's and Weber's thoughts. The new theories of social movements have been presented chiefly from 1960 and afterwards. These theories can be found in Inglehart's, Habermas's, Giddens's, Tilly's, Castells's and Touraine's thoughts.
5. Iran's revolutionary movement has been analyzed according to classical theories of the social movements. Especially Weber's charismatic ideas and Tilly's thoughts can help to understand them better. Iran's reform movement has been analyzed based on the new theories of social movements, and using of Touraine's and Habermas's ideas makes it easy to grasp the reform movement better.
6. The new theories of social movements have been presented since 1960. These theories can be summarized in three aspects as follows: collective behavior, institutionalization and civil society. All of the psychological, behaviorism and mass society theories are put in the range of the mass society and we consider them as the theories of classical movements. All of the theories in the new social movements are placed in the range of the civil society.

Conclusions of the Second Chapter

1. The Islamic Republic of Iran is analyzed in three time periods: creation stage, stabilization stage and reinforcement stage. The conflict between the two social movements of Iran is related to the reinforcement stage which has little connection with the creation stage and agents of the revolution. The main subject is related to the following issues: diverse and conflicting goals, different methods and varied groups and parties.
2. By using the index of the slogans of the revolution, it is possible to discover the goals of the Iran revolutionary movement. The subjective goals of Iran's revolution in 1970 were as follows: cultural goals, political goals and economic goals. The demands of the revolutionary movement of Iran were as follows: 2.1 Establishing the regime of the Islamic Republic of Iran instead of the royal regime; 2.2 Independence; 2.3 Freedom; 2.4 Abolishing the royalty in Iran; 2.5 Presenting the mode of the indigenous modernization as Islamic Shiite modernization.
3. The methods of the revolutionary movements of Iran in the creation stage consisted of demonstrations with millions and millions of people, mobilization (Basij) and cultural crowds and violence but the methods of the revolutionary movement of Iran in the stage of the stabilization and reinforcement consisted of violence, war, mobilization (Basij), demonstration, revolutionary webs, control and defense.

4. The groups, parties and organizations of the revolutionary movement of Iran from 1997 to 2010 consisted of the society of the Rohaniate-Mobarez, the Islamic United (Hamsoo) formations, Islamic Abadgaran of Iran, the Front of Osoulgerayan.

5. The goals of the reform movement are divided into two parts: 5.1 Conflict goals; 5.2 Non-conflict goal. The conflict goals of Iran's reform movement are as follows: 1) The sovereignty of the law, the limitation of the political power, new interpretation of the Constitution; 2) Powerful the civil society; 3) Freedom; 4) Political participation; 5) Improving councils in villages and cities; 6) Presenting the model of the indigenous modernization as the Religious-Iranian modernization.

6. The methods of the Iran's reform movement consist of tolerance, civilization dialogues, legality, organized civil institutions, being calm and gradual, being far from adventurous methods, pluralism, and resistance motion.

7. The groups, parties and organizations of the reform movement consist of the Council of the Rohanione-Mobarez, the Mojahedin of the Islamic Revolution Organization. These two groups created the 2nd of Khordad Front. 2nd of Khordad Front acted as the political, social and cultural group and totally comprised eighteen groups, councils and parties.

8. The following issues are discovered in comparison between Iran's two social movements:

8.1 The revolutionary movement demands structural changes and social justice; however the reform movement demands a change in some dignitaries, as well as political extension.

8.2 The revolutionary movement tries to prevent social deviations and moderate the affairs, but the reform movement demands democratic reforms.

8.3 The methods of the two social movement of Iran are different from each other.

8.4 Iran's revolutionary movement is ideological and sometimes with illegal behavior, while the reform movement is non-ideological, lawful and without a leader.

8.5 The goals of the two movements are different from each other.

8.6 The emphasis of the revolutionary movements is on the religious traditions and the role of the leader and Imam (leader's charismatic power); however, the emphasis of the reform movement is on the Constitution.

8.7 The revolutionary movement seeks mass society, and internal and material mobilization, however the reform movement promotes people's tendency to take part in political matters and activates the parties.

8.8 The revolutionary movement continues the conflict with the USA and Israel, and supports liberation movements of Lebanon and Palestine and considers the friendship with the Christian and Islamic countries as the first priority, but the reform movement presents the idea of civilization dialogue and conforms itself with the new global circumstances and also backs up human rights and freedoms.

Conclusions of the Third Chapter

1. Modernization is the basic factor for the creation of the reform movement in Iran. The process of modernization in Iran started after the end of the war with Iraq. The subject of the modernization can be analyzed and assessed based on some aspects: economic modernization, social modernization, cultural modernization and political modernization.

2. Iran's revolutionary and reform movements adhere to two different types of indigenous modernization. This difference has raised conflicts in the political, social, economic, cultural and international grounds.

3. The result of the conflict between the revolutionary and reform movement was the reform movement's defeat, but this defeat was just in the political field not in the social one.

4. The reasons of the defeat of the reform political movement are related to five groups of factors: 4.1 Structural factors; 4.2 Artistic position and political game; 4.3 Array of powers and behaviors; 4.4 Movement leader's disabilities in achieving the goals; 4.5 External and international circumstances.

5. The amount of the tendency for democracy in the reform and revolutionary movements is evaluated by the following issues: parliament and presidency election periods, and also active

political parties and the index in this measurement: 5.1 Studying the number of the election participants; 5.2 Studying the number of the election competitors.

The result of the study has shown that totally the rating of the reform movement in tendency for democracy is higher than that of the revolutionary movement.

6. Iran's reform movement has changed its identity after its political defeat and now, it has become a new social movement. As a result, the reform movement is realizable in form of the new theories of the social movement. Iran's new social movement adheres to and insists on the Iranian-Religious modernization and it continuously challenges the revolutionary movement of Iran. In the same way, Iran's revolutionary movement adheres to and persists on the Shia-Islamic modernization.

7. Iran's Green movement occurred at the end of the presidential elections. This social movement is the result of turning the reform political movement into a social movement. The members of this Green movement were not restricted to just some parties and political groups; it has observed each interested person, group, religious and cultural council. Its members cooperate with each other in a clustered relationship network. In order to enroll lots of people for increasing its capacity, it needs an organization. It is feasible to clarify and describe the main traits of this Green movement by paying attention to points below:

7.1 The essence of this social movement is prone to national, political and social aspects and freedom. That's why a lot of people, who had political participation in the presidential election, were keen on that. Their short-term goal was changing the government and their policies.

7.2 It has original similarities with 3 reform movement waves which had taken place before that; nevertheless, the simulation and complete adaption with the Iranian historical movements and modern western movements are wrong and deceiving. For instance, the goal of Iran's Green movement is not starting a revolution and changing Iran's political regime, but it attempts to execute the principles of national sovereignty and create some changes in the Constitution. It also poses challenges for the dictatorial behaviour and decisions and opposes practical affairs and activities against the nation. It strives to return people's rights and freedoms and provide freedom in elections. It tends to modify the rules of countrywide elections. This Green movement reveals its power in big cities of Iran, especially in Tehran.

8. Inward features of the Green waves consist of generality, following and not having concentration. Hence, naming that as a movement expresses its correct essence. Its social feature has caused the political flows, parties and political opponent forces to get inside that. Its members consist of millions of Iranian people from various classes, different social powers, political and civil opponents, the Ministry of Education and universities.

9. This movement is supported by a vast network of different kinds of media communications. The bases of the Green movement are kept by millions of people in a civil society.

10. Elites will be able to successfully guide the Green movement if they cooperate and integrate with people. The reason for this is the Green movement's ultra classical features.

11. The success, generality, the key of resistance and triumph of Iran's Green movement is predictable due to the following: a) Its independence in the existing conflict between the Islamic Republic of Iran and some foreign countries. b) Relying upon people's general will and the phenomena such as Iranian Republic, freedom, social justice, national interests, sovereignty, as well as amending the Constitution. c) Not-being dependent on a party, group, political personality and elites. d) Unity, self-support and preventing from splitting up. e) Elites do not want to have hegemony over the Green movement. f) Strengthening the civil society. g) Gradually making the mass society sensible. h) Strengthening and enriching the political society. i) More unity and integration in democratic opposition.

Социальные движения в современном Иране

Мохамад Хосейн Эсмаели Сангари

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.03 – “Теории среднего уровня, социальные структуры, социальные институты и процессы”. Защита диссертации состоится 17 апреля 2012 г. в 15.00 часов на заседании действующего в ЕГУ специализированного совета 013 ВАК РА по адресу: 0025, Ереван, Абовяна 52 а, ЕГУ

Основные положения диссертации:

Первая глава:

1. Социальные движения в Иране представлены революционным и реформистским движениями. Революционное и реформистское движения, а также постоянный конфликт между их представителями характеризуют современные модернизационные процессы в Иране.

2. На основе анализа социологических и смежных теорий, социальные движения в данной работе разделены на две основные группы, представляющие классические (старые) и новые социальные движения.

3. Наиболее значимые взгляды и концепции социальных движений, проанализированные в работе, принадлежат теориям Маркса, Дюркгейма, Парето, Вебера. Современные теории социальных движений относятся к периоду после 1960-х годов и принадлежат Инглхарту, Хабермасу, Гидденсу, Тилли, Кастельсу и Турену. Данные теории и концепции были использованы при анализе социальных движений в Иране.

Вторая глава:

1. Были изучены основные цели революционного движения, начиная с революции 1978 г., такие, как: 1) свержение режима Шаха и создание Республики, 2) независимость, 3) обоснование концепции шиитско-исламской модернизации.

2. Методы революционного движения включали многомиллионные митинги, массовую мобилизацию, насилие, а в дальнейшем – военные действия и внутренний контроль. Среди основных сил, представляющих революционное движение, были объединение “Роханият Мобарез”, Объединенные исламские организации, народный фронт “Осулгараян”.

3. В отличие от революционного, реформистское движение в Иране преследовало как конфликтные, так и мирные цели. Среди конфликтных целей реформистского движения были требования ограничения политической власти и проект новой конституции, построение сильного гражданского общества, свобода, политическое участие, развитие городских и сельских советов, представление религиозно-иранской модели модернизации.

4. Среди методов модернизации, провозглашенных реформистами, были толерантность, диалог цивилизаций, законность, организация гражданских институтов, сдержанность и поэтапность реформ, плюрализм.

5. Среди организаций-представительниц реформистского движения были: Совет “Роханионе Мобарез”, а также организация “Исламский революционный моджахеддин”. Обе организации действовали в качестве социальных, экономических, политических и культурно-духовных групп, представленных восемнадцатью партиями и общественными организациями.

6. Революционное движение в Иране руководствовалось идеологией с центральной фигурой лидера, и не всегда законными методами, когда как действия реформистов были неидеологическими, не увязывались с конкретным лидером и придерживались законности.

7. Революционное движение делало акцент на религиозных традициях и авторитете религиозного лидера (Имама), когда как реформистские деятели подчеркивали первостепенность Конституции.

8. Представители революционного движения подчеркивают необходимость конфликта с США и Израилем, поддерживают Палестину и Ливан, считают сотрудничество с христианскими и мусульманскими странами в целях достижения своих интересов первостепенной задачей, когда как реформисты выступают за диалог цивилизаций, права человека и адаптацию к современным реалиям.

Третья глава:

1. Революционное и реформистское движения в Иране представляют два различных направления локальной модернизации, и конфликт между ними продолжается по сей день, несмотря на то, что реформисты периодически терпят поражение на политической арене, когда как в социальной сфере сохраняют лидирующие позиции.

2. Поражение реформистов в сфере политической власти связано с пятью основными факторами, как-то: 1) структурные факторы, 2) неподготовленность реформистов к политической игре и их пассивность в сфере публичной политики, 3) фактор силы, 4) неспособность и непоследовательность лидеров-реформистов в достижении целей, 5) неблагоприятное внешнеполитическое воздействие. Вместе с тем, демократические реформы в Иране представлены именно реформистами.

3. После поражения в сфере политики реформистское движение перестроилось в новый тип социального движения, основанного на иранско-религиозной модернизации, бросающей вызов революционному движению, которое в свою очередь придерживается шиито-иранской модернизационной модели, основанной на политической власти и слабо связанной с социальной базой. Кроме того, иранское реформистское движение на современном этапе проявляется опосредованно, в виде “Зеленого движения”, молодежной активности, движений за права женщин, инициатив интеллигенции, и др.

4. В частности, “Зеленое движение” в Иране представляет социальные инициативы и включает несколько партий и организаций, выступая за защиту прав и свобод населения, за масштабные социальные реформы, за конституционную смену власти. Бросая вызов авторитаризму, “Зеленое движение” не является сторонником революции и придерживается необходимости коренных конституционных преобразований.

5. “Зеленое движение” не основывается на харизме лидера, являясь массовым социальным движением, поддерживаемым миллионами граждан и СМИ.